

OSMANLI DEVLETİ'NDE BATI İMAJI

The Image of the West in the Ottoman Empire

Türkan POLATCI¹, Tuğba SAĞLAM²

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, kültürel, sanatsal ve mimari hayatı hakkında tafsilatlı bilgi edinmek için o dönemde kaleme alınmış sefaretname ve seyahatnamelerden yararlanılabilir. Gözlemlerini ve yaşadıklarını kaleme alan bu şahıslar çoğunlukla sefirler ve seyyahlardır. Bu kişilerin kaleme almış oldukları eserler, gidilen ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını, teşrifat usullerini ve Osmanlı'ların Batı'ya karşı tutum ve düşüncelerini de yansıtmaktadır. Bu eserlerin ilk olarak yazılmaya başlandığı dönemde, Batı'yı diplomatik olarak kendine hiçbir şekilde eşit haklara haiz muhatap kabul etmeyen Osmanlı'nın daha sonra gerilemesi ile ön plana çıkmaya başlamış ve devletin kötü gidişatı engellemek için Batı'daki gelişmelerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde bir '*Batı İmajı*' oluşmaya başlamış ve Batı toplumunun yaşam biçimini, gelenek-göreneklerini ve uygarlık düzeyini yansıtan bu tarz eserlerden faydalanılma yoluna gidilmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde Avrupa'ya çeşitli vesilelerle giden seyyahlar ve gönderilen sefaret heyetleri tarafından tutulan raporlar ile zengin bir içerik oluşturulmuştur. Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakış açısını, dönemselsel olarak ne şekilde değiştiğini ve devlet nezdinde nasıl bir batı imajının oluştuğunu ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde oluşturulan bu yapı sayesinde gerek yönetsel gerekse toplumsal anlamda nasıl gelişme ve değişimlerin yaşandığını sosyal, kültürel, sanatsal ve mimari açılarından dönemin çeşitli sefaretname ve seyahatnamelerinden örneklendirerek yansıtacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Batı, Sefaretname, Seyahatname, İmaj.

ABSTRACT

In order to get detailed information about the social, cultural, artistic and architectural lives of the Ottoman Empire, travel books and embassy reports written in that period can be used effectively. They are mainly travellers and ambassadors who write their experiences and observations. The works written by those people reflect the social and cultural structures and protocol styles of the country which is gone and also Ottoman's point of view and approach towards the West. In the times of first written Works, Ottoman Empire did never accept The West equal to itself diplomatically but with the deterioration of the Empire "a West image" started to be formed and so as to prevent this deterioration it was started to be benefited from the improvements of the West. In this way, 'a West image' occurred in the Empire and such kind of Works that reflect the lifestyles, customs and traditions and civilization degrees of the Western community were started to be used. As a matter of fact, a rich content was formed by the reports of the travellers and the ambassador groups who went to Europe with various reasons. In this work, we will try to express Ottoman Empire's point of view towards Europe, how it changed periodically and what kind of a Western image occurred in the side of the state. Apart from that, with the help of this structure formed in The Ottoman Empire, we will reflect by illustrating the travel books and embassy reports that what kind of improvements and changes occurred in social, cultural, artistic and architectural aspects not only in executive areas but also in communal areas.

Keywords: Ottoman, West, Embassy Report, Travel Book, Image.

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, tpolatci@hotmail.com

²Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, tugba_saglam18@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti; Dünya’da tek hanedan tarafından yönetilerek, altı yüz yıl hüküm sürmüş büyük bir imparatorluktur. Bu imparatorluğun siyasi gücü XVII. yüzyıldan sonra azalmaya başlamış ve duraklama sürecinde durumunu tam olarak idrak edemediğinden Avrupa’daki gelişmelere de bir süre kendini kapatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin II. Viyana Kuşatması’ndan sonra aldığı mağlubiyetler, devleti kurtuluş çareleri aramaya yönelterek Avrupa’daki gelişmeler hakkında malumat alabilmek için Batı’ya sıklıkla elçiler göndermiştir. Bu durum neticede ikili ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. (Korkut, 2007: 13) Dolayısıyla XVII.- XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti’nde reform çağı olarak kabul edilmiş ve devletin içinde bulunduğu kötü gidişata bir son verilmek istenmiştir. (Yalçınkaya, 1997: 319)

Bilindiği üzere, 1793 yılı Osmanlı diplomasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu tarihten sonra devlet sürekli diplomasi yöntemini uygulamaya koymuş ve denge siyaseti izlemeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilk daimi elçiliğin Fransa Devleti nezdinde kurulması gündeme gelmiş ancak ihtilâlin doğurduğu ortamın devletin merkezîyetçi yapısını menfi etkileyeceği düşünüldüğünden ilk daimi elçilik İngiltere’de açılmıştır. Şüphesiz ki bu durum, III. Selim dönemindeki Osmanlı-Fransız yakınlaşması ile alakalıdır. Zira III. Selim daha şehzadeliği döneminde Avrupa’daki gelişmelerden haberdar olmak üzere Fransa’ya elçi göndermiş ve hükümdarlığı sürecinde yaptığı ıslahatlarda muvaffak olmuştur. (Tuncer, 2005: 50)

Bu çalışmamızda *Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı İmajı’nı* değerlendirirken, dönemin önemli kaynakları arasında yer alan sefaretnâme ve seyahatnâmelerden örnekler vererek konuyu ifade etmeye çalışacağız. Öncelikle sefirler, seyyahlar ve bunların kaleme aldıkları eserler hakkında kısaca malumat vermek gerekirse: Sefirler, Osmanlı Devleti tarafından diğer devletlere çeşitli vazifelerle görevlendirilmiş kişilerdir. Bu şahıslar dönüşlerinde hükümdara bazı raporlar takdîm etmişlerdir ve kaleme aldıkları bu eserlere de *sefaretnâme* adı

verilmiştir. Sefaretnâmeler, Osmanlı Devleti ile diğer muhatap devletler arasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel münasebetleri ortaya koyan en önemli tarihi vesikalardandır. (Unat, 1992: 44) Seyyahlar ise, farklı ülkeleri gezip-görmeye giden kişilerdir. Bunların devlet tarafından siyasi bir görevleri olmayıp gördükleri yerleri ve bu mahallerle ilgili izlenimlerini tasvir etmişlerdir. Seyyahlar tarafından yazılan eserlere ise *seyahatname* denilmiştir. Buradan yola çıkarak iki tür arasındaki en önemli farklılık şüphesiz ki diplomatik faaliyettir.

Sefaretnâmeler ve Seyahatnâmelerden Örnekler

Osmanlı Devleti'nin Batı ile diplomatik anlamda karşılıklı ilişkilerde bulunması ancak XVIII. yüzyıldan sonra başlamasına rağmen çalışmamızda bu süreci anlamlandırabilmek adına XV. yüzyıldan başlayarak çeşitli seyahatnâme ve sefaretnâmelerden örnekler verdik. Bu sebeple de Osmanlı Batılılaşması'nın öncülerinden olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa izlenimlerinden yola çıkarak çalışmamızı şekillendirmeye çalışacağız.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed, 1720 yılında devrin padişahı III. Ahmet tarafından Fransa'ya elçi olarak gönderilmiş devlet adamlarından birisidir. (Rado, 2010: 1) Fransa'ya kalabalık bir maiyyetle vazifesini ifa etmek için gönderilen Çelebi Mehmed, görevini yerine getirirken son derece ihtimam göstermiştir. Sefareti esnasında bulunduğu mahallerle ilgili raporlar tutmuş ve ülkeye dönüşünde kaleme aldığı '*Fransa Sefaretnâmesi*'ni hükümdara takdim etmiştir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, Fransa izlenimlerini anlattığı eserinin diğer önemli bir tarafı da kullandığı güzergâh üzerinde gördüklerini tafsilatlı bir şekilde anlatmasıdır. Çelebi, adeta bir gazeteci gibi etrafını iyi gözlemlemiş, karşılaştıklarını sadece şeklen değil, mahiyetleriyle de öğrenmeye çalışmıştır. (Rado, 2010: 3) Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisi sıfatıyla Fransa'ya giden Çelebi Mehmed, Batı tarzındaki yeniliklerin yapılmasına da öncülük etmiştir. (Berkes, 2010: 56-57)

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıla kadar esas aldığı '*karşılıksız diplomasi*' uygulaması muhakkak ki devleti temsil etmek vazifesiyle

görevlendirilen elçiler tarafından da bir misyon olarak benimsenmiştir. Bu hususun örneği sadece Batı ile sınırlı kalmayıp, Doğu'ya gönderilen elçilerin faaliyetlerinde de göze çarpmaktadır. Örneğin; XVIII. yüzyılın başında İran'a elçi olarak gönderilen Ahmet Dürrî Efendi'nin, hükümdarın huzurundaki duruşu, hükümdarın dikkatini çekmiş ve vezirine elçinin adını sordurmuştur. Ahmet Dürrî Efendi ise Şah'a hitaben Farsça bildiğini ifade etmiştir. Bu durumu sefaretnamesinde şu şekilde anlatmaktadır:

'Şah vezirine, Farsça olarak benim adımı sorunca, bende Farsça bildiğimi, bana Farsça sorabileceğini, söyledim. 'Şahım, ben Dürrî'yim, Rum padişahının elçisiyim' diye ilave ettim'. (Safi, 2011: 135) Ahmet Dürrî Efendi'nin İran Şah'ına hitaben vazifesini doğrudan Farsça olarak ifade etmesi bu misyonun en önemli göstergelerindedir.

Bu anlamda değerlendirmeye alabileceğimiz diğer bir sefaretnâme de, 1791-92 yıllarında Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Râtip Efendi'ye aittir. Râtip Efendi Nemçe Sefaretnâmesi'nde gittiği yerleri sadece gözlemlemekle kalmamış aynı zamanda buradaki yerel yöneticilerle de görüşme imkânı bulmuştur. Özellikle Macar beyzadelerinden, Avusturya'nın idarî, askerî ve malî uygulamaları hakkında mâlumat almıştır. Sefirin Sibin şehrinde kaldığı esnada Macar asilzadeleri kendisini ziyarete gelmişler, Avusturya yönetiminden şikâyetçi olarak, Osmanlı yönetimine duydukları özlemi belirtmişlerdir. Ayrıca varlıklı bir Macar asilzâdesinin elçi ile sohbeti esnasında buradaki kıymetli madenlerden bahsederek, ülkedeki değerli madenleri gösteren bir haritayı elçiye takdim ettiği bilinmektedir. (Korkut, 2007: 54,55)

I. Osmanlı Zihninde Batı İmajının Oluşumu ve Kadın

A. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kadın

Sefaretnâmelerde üzerinde durulan mühim meselelerden biri Avrupa kadınlarıdır. Zira sefirler gittikleri ülkelerde aile içine girme fırsatı bulduklarında bunu çok iyi değerlendirerek kadınları gözlemlemişlerdir.

Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde kadınlar hakkında mâlumat verirken farklı noktalara da dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Mısırlı kadınlardan bahseden seyyah, onların daha çok giyimlerini tenkit etmiştir. Ayrıca kadınlar arasında frengi hastalığının yaygın oluşunu da dile getiren seyyah bu konuda eşlerinin de itina göstermediğini belirtmiştir. (Gemici, 2011: 70)

‘İstanbul kadısına hüküm ki,

Hîn-i teftîşde tutulub habs olunan fâhişeleri bazı kimesnelere nikâh itmek ile almak murâd idindikleri istima‘ olunmağın buyurdum ki vusûl buldukda onların gibi fevâhişi nikâh ile alan kimesnelere tenbîh idesin ki nikâh itdiklerinden sonra İstanbul’da durmayub âhar yerlere alub gideler. Şöyle ki bâde’t-tenbîh ol makûle kimesnelere aldıkları fevâhişe ile İstanbul’da duralar giru habs olunalı.’ (Hacı Hızır Cavuşa virildi) Fi 5 Receb 975(1567) (Refik, 1988b: 39)

Yukarıdaki belgede belirtildiği üzere bu kadınları nikâhı altına alanların İstanbul’u terk-i diyar eylemeleri gerektiği ifade edilmiş ve bu emre uyulmadığı takdirde ise hapsolunacaklarından bahsetmiştir.

Viyana şehri ile ilgili gözlemleri hakkında malumat veren Evliyâ Çelebi, ecnebi kadınların Türk elçilik heyeti ile beraber aynı mekânda oturmalarına kocalarının ses çıkarmamasından dolayı hayrete düştüğünü belirtmiştir. Bu gözlemlerinden yola çıkan seyyah, Avrupa’da kadınların sözünün ön planda olduğu kanaatine varmıştır. (Gemici, 2011: 66)

B. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Fransa Sefaretnâmesi’nde Kadın

Kadın konusu üzerinde duran sefirlerden biri de Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’dir. Paris’teki gözlemlerinde ifade ettiği üzere; *‘Fransa memleketlerinde kadınların itibârı erkeklerden üstün olmakla istedikleri ne ise, işlerler ve murâd ittikleri yere giderler. En âlâ beyzâde, en düşkününün haddinden ziyâde ri’âyet ve hürmet iderler; ol vilâyetlerde hükümleri cârîdir’* (Rado, 2010: 19) diyerek Avrupa’da kadına son derece önem verildiğini

belirtmiştir. Yine elçi, Paris şehrini anlatırken kadınlara şu şekilde değinmiştir: *‘Paris sokakları çok kalabalık olub, avratlar sokaklarda hâne-be-hâne gezerler, asla evlerinde oturmazlar. Erkeklerle kadınlar sürekli bir aradadır. Ayrıca dükkânlarda oturan alışveriş yapan ve pazarlık eden daima kadınlardır’* (Polatcı, 2011a: 256) sözleriyle kadının toplumdaki etkinliğini ortaya koymuştur.

Fransa kadınlarının âdetlerini çok ilginç bulan sefir bu konuda şu malumatları vermektedir:

‘Yine kadın ve erkek kimi ziyâret, kimi seyretmek maksadıyla kalabalık hâlinde gelip, hususa yemek yediğimizi görmeyi pek isterler idi. “Filân kimsenin kızı veya filânın karısıdır, yemek yediğimize bakmaya izniniz rica eder” diye haberler gelip bunlardan kimini def’ idemeyib çaresiz izin verirdik. “Perhizler vaktine” rastladığı için kendileri yemek yemeyip, sofranın etrafını çevirip seyredelerdi.’ (Safi, 2011: 82)

Seyyahlarımız Avrupa’daki sokak kadınları hakkında malumat vermeyi de ihmal etmemişlerdir. Gezip gördükleri şehirlerde hayatını fahişelik yaparak sürdüren kadınları anlatırken bu durumu son derece şaşırtıcı bulmuşlardır. Paris, Viyana ve Londra’da fahişelerin çalışma şekilleri, erkeklere karşı davranışları, diğer insanlarla münasebetleri, seyyahlar tarafından dikkatle izlenmiş ve eserlerinde anlatılmıştır. (Asiltürk; 2000: 438-439) Örneğin, Fransa’ya giden elçiler, eserlerinde Palais Royal isminde bir eğlence merkezinden bahsetmektedirler. Bu merkez esasında ziynet eşyalarının satıldığı bir yer olmasına rağmen dükkanların üzerindeki odalarda *‘fevahis makulesi avratlar’* ın kaldığı Abdurrahim Muhib Efendi’nin Fransa izlenimlerinde yansıtılmıştır. Hatta Palais Royal’in bodrum katının da kumarhane olduğunu belirterek gerek dükkân kiralarından, gerek kumarhaneden ve gerekse fahişelerden devletlerine büyük gelir elde ettiklerini belirtmektedir. (Muhammed Safi; 2011: 116-117)

C. Necâti Efendi’nin Rusya Sefaretnâmesi’nde Kadın

XVIII. yüzyılda Rusya’ya giden Necâti Efendi ise sefaretnâmesinde kraliçe himâyesinde bir yetimhânenin varlığından bahsetmekle birlikte, buna

büyük önem verildiğini belirtmektedir. Söz konusu yetimhânedede emzikli hayat kadınlarının belli bir ücret karşılığında sahipsiz çocukları emzirdiğine, sokak kadınlarının ise çocuklarını getirip buraya bırakabildiklerine dikkat çeker. Bu çocuklar büyüdüklerinde, tahsil gördükten sonra; kızlar saraya, erkekler ise orduya alınmaktadır. Netice itibariyle Rus sarayı ve Rus ordusu bu çocuklarla dolmaktadır. Bu durum Necâti Efendi'nin Sefaretnâmesi'nde şöyle aktarılır:

'Bu kârhânedede askerler tâyin edilmiş ve karakol vardır. Bu işyerinde emzikli fâhişeler oturmaktadır. Dışarıda olan çocukların fâhişelerin çocukları olur ise getirip iş yerine bırakırlar ve karşılığında da görevlilerden iki yüz akçe alırlar. Toplanan çocuklar beşer altışar yaşlarında oldukları zaman papazlar tarafından okuma, yazma öğretilir ve oyunculuk eğitimi alırlar. Ergenlik çağına geldikleri zaman, senede bir iki defa kraliçe gelir burasını ziyaret eder. Çünkü burası onun icat ettiği bir yerdir. Erkekleri askeriyeye, kızları ise kendi sarayına götürürler. Bu şekilde beş on senede pek çok çocuklar elde edilir.' (Safi, 2011: 191,192)

Batı ülkelerinin pavyonlarında ziyaretçilere yol gösteren yardımcı olan genç kızlar da vardır. Şark pavyonlarının hiçbirinde kadının olmaması Osmanlı pavyonunu ziyaret eden Avrupalı kadın ve erkekler tarafından garip karşılanmıştır. Onların aralarında geçen bir konuşmaya Ömer Faiz Efendi kulak misafiri olur: *'Bu, onların garibine gidiyordu. Bir genç kız, yanındaki erkeğe sordu: - Türk pavyonunda neden kadın yok? Kahveyi erkekler pişiriyorlar. Memleketlerinde de öyle mi?'* Yanındaki erkek bu suale cevap veremedi, bilmiyorum der gibi duraklayınca biraz ileride yaşlı bir başka kadın cevap verdi: *'- Onlarda harem denilen bir şey var: Kadınlar sadece o kapalı yerde yaşıyorlar...'* Genç kız durakladı, ikinci suali sordu: *'- Peki ammâ nasıl yaşıyorlar böyle?'* *Yaşıyorduk... Daha doğrusu böyle yaşamaya alışmıştık...'* (Asiltürk, 2000: 413) diye cevap vermiştir.

D. Samipaşazâde Sezai Hatıraları'nda Kadın

Samipaşazâde Sezai hatıralarında Londra'nın sokak kadınlarından bahsetmiştir. Şöyle ki gece vakti sokakta dolaşırken karşılaştığı kadınları tasvir eden Sezai, onları *"ıztıraptan bükülmüş boyunları, boğuk, kısık sesleriyle teklif-i*

refâkat eden şeb-gerdân-ı felâketten” diyerek tasvir etmiştir. Daha sonra bu kadının haline acıyarak ona, bir meyhanede sıcak şarap ısmarlamıştır. (Asiltürk, 2000: 440)

Heim Gerber, XX. yüzyıla kadar İslâm toplumlarında kadının son derece baskı altında tutulduğu kanaatinin hâkim olduğunu belirtmiş ve Oryantalistlerin, İslâm toplumunda kadınların hareme kapatıldığını, dolayısıyla sosyal hayattan kopuk yaşadıklarına dair yanlış fikirler benimsemiş olduklarını ifade etmiştir. (Karadeniz, 1999: 453) 1590-1630 yıllarına ait Kayseri Şer’iyye Sicilleri üzerinde kadınların toplumdaki yerini araştıran Ronald Jennings, Anadolu’da kadının o dönemde sanıldığı gibi toplum hayatının dışında olmadığını ortaya çıkarmıştır. Jennings’in bulgularına göre XVII. yüzyılda kadınların serbestçe mahkemeye gidebildikleri ve dava açabildikleri görülmektedir. (Karadeniz, 1999: 453) Osmanlı’da saray kadınları ise hiçbir şey bilmeyen cahil kişiler değillerdi. Osmanlı Devleti’ndeki Valide Sultan, sarayda Harem-i Hümâyûn’un başı olup sözleri Tanrı buyruğundan sonra gelirdi. Ekonomik açıdan dirayetli olan Valide Sultan, siyasetle de bizzat yakından ilgilenirdi. (Bülbül, 2009: 14,15)

Osmanlı toplumunda kadın, giyimine dikkat etmek zorundadır. Zira İslâm dini kaideleri bunu gerektirirdi. Aşağıda bu durumu ifade eden bir buyruğu paylaşmak konunun anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Hassa bostancı başıya hüküm ki,

‘Bifazlihi Tealâ faslı beharı bediülâsarın hulûlünden naşi nisvan taifesinden bazıları tezennüh ve teferrüc behanesile Üsküdar’dan Kısıklı ve Bulgurlu ve Çamlıca ve Nerdübanlı ve ol havalıye ve bazıları dahi Beğkoz’dan Tokad ve Akbaba ve Derseki ve Yuşa’ nam mahallere arabalar ile gidüb haliül izar keştü gûzar ve envai fezahatü şenayii müstetbi’ harakâti gayri marziyyeye ictisar eyledikleri yakıynen inhâ ve ihbâr olunduğı cihetden men’ü def’i rütbe-i nücubda olmağla imdi fimâbâd taife-i nisvandan teferrüc ve tezennüh behanesile Üsküdar’dan Kısıklı ve Bulgurlu ve Çamlıca ve Nerdübanlı ve ol havalıye ve kezâlik Beğkoz’dan Tokad ve Akbaba ve Derseki ve Yuşa’ ve etraf ve havalisine araba ve tarykı ahar ile gitmeden men’i ekid ve men’ü ref’ ve tenbihi lâzım gelânlere gereğı gibi tenbih ve tefhime ihtimam ve

dikkat ve ale'd-devâm teftiş ve tefahhusda tekayyüde tam eyleyüb hilâfi fermanı âli harekete ictira eyleyanler ile arabacılarını ahzû te'dib ve ta'zir için huzurumuza irsâl ve ihzâra bezli vüs'ü kudret ve mikdârı zerre tekâsül ve taksirden ittika ve mücanebet eylemen babında fermanı âlişan sadır olmuştur. Buyurdum ki Fi Evaili b 1165. ' (Refik, 1988a: 175)

III. Avrupa Kültür ve Sanatı

Ülkelerin kültürlerinin görsel açıdan yansıtılmasında en önemli tarihi eserlerden birisi de mimari yapılarıdır. Avrupa'ya seyahat eden sefirlerimizin ve seyyahlarımızın da en çok dikkatini çeken durum gidilen ülkenin mimari yapısı olmuştur. Zira bir bölgenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan en açık delil mimari eserlerdir. Hatta sefirlerin kaleme aldığı bu izlenimler Osmanlı Devleti'nde mimari açıdan pek çok yeniliğe ve değişikliğe de öncülük etmiştir.

A. Mimari Eserler

1. Kiliseler

Aslında Osmanlı sefirleri yaşadıkları coğrafyanın homojen toplum yapısından ötürü mimari olarak kiliselere uzak kimseler değildiler. İmparatorluğun sınırları içerisinde ve özellikle İstanbul'da çok sayıda kilise bulunmaktadır. Ancak Osmanlı sefirleri, Avrupa'da kendi toplumlarındaki Ortodoks Hıristiyanların klasik bir mimariyle biçimlenen kiliseleri ile değil Rönesans dönemi mimarisinden etkilenerek inşa edilmiş kiliselerle karşılaşmışlardır.

İtalya'daki San Pierre/Pietro Kilisesi, her Türk seyyahı gibi XIX. Yüzyıl Osmanlı seyyahı Şerâfeddin Mağmûmi'nin hatıralarında da yer almıştır. Seyyah, bu kiliseyi '*dünyanın en büyük mabedi*' olarak nitelerken, İtalya'da '*yalnız San Pierre'e birkaç kere gitmek, her defasında birkaç saat kalmak lazım geldiğini*' söylemiştir. Bu kiliseyi anlatan Mehmed Rauf ve Fağfurizâde gibi o da Ayasofya ile mukayese etme ihtiyacı hissetmiş ve San Pierre'in "*Ayasofya câmi-i şerifinin*

iki buçuk misli cesâmetinde' (Asiltürk, 2000: 287) olduğunu belirtmiştir. Günümüzde müze olarak faaliyet gösteren Ayasofya'nın daha önceden ibadethane olarak kullanılmasından dolayı seyyahlarımızın böyle bir kıyaslamaya gitmesi tabiidir.

İtalya'nın Pisa şehriyle ilgili izlenimlerini ortaya koyan Mağmumi, bu ülkede kiliselerin oldukça fazla olduğundan bahsetmiştir. Kuleden sonra vaftiz dairesini ve Pisa Katedrali'ni gezen seyyah kilisenin tavan kubbesinin yıldızlarla müzeyyen olduğunu belirtmiştir. Seyyah, Pisa'daki kiliselerin birinin içine girip dolaşma fırsatı bulmuş ve *'kendimi bir mescid-i İslâm'da sandım. Sağlı sollu duvarlara lâ ilâhe illallah ve innâ fetehnâ leke gibi âyât-ı kur'aniye yazılı kırmızı ve yeşil bez parçaları asılmış ve üzerleri yeniçeri kavukları ve ok mızrak gibi âlât-ı harbiye ve bahriye-i kadîme demetleriyle tetvîc edilmişti. Hemen elimdeki rehnümâya müracaat eyledim. Devr-i istilâ-yı Osmaniye'de buraya akıncılığa gelen gemilerimizden birisi nasılsa İtalyanların eline düştüğünden ganâimle hâtıra-yı zafer olmak üzere bu mabedi donatmışlar imiş...*' (Asiltürk, 2000: 294) diyerek kilisenin iç dekorasyonu hakkında malumat vermiştir.

2. Saraylar

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'dan farklı olarak saraylar hanedanın yaşam alanı ve aynı zamanda devletin de idare merkezi konumundaydı. Bu durum XIX. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Şüphesiz ki bu değişimde Avrupa'ya giden sefir ve seyyahların gitmiş oldukları ülkelerdeki saray izlenimlerinin büyük etkisi olmuştur. Bu izlenimler, Osmanlı mimari çalışmalarına yeni bir üslup getirmiş, bilhassa XVIII. yüzyılda Osmanlı'nın kentsel yapısında değişiklikler görülmüş, bahçe ve dış cephe düzenlemelerine ağırlık verilmiştir.

Versailles Sarayı, Avrupa'nın en önemli saraylarından biri olmakla beraber ilk olarak Süleyman Ağa Seyahatnâmesi'nde anlatılmıştır. Sarayın bir bahçe ile çevrili olduğunu anlatan seyyah, büyüklüğünü *'Hususâ, Büyük Paris*

dedikleri şehre yakın padişahın bir has sarayı vardır ki ânın ismine Versailles derler şol mertebe azîm ve mükellef saraydır ki tabir olunmaz, dünyada onun misali bir saray olduğu akıl ihata edemez' (Asiltürk, 2000: 298,299) sözleriyle ifade etmiş ve içine yirmi binden fazla kişi sığacak kadar olduğunu söylemiştir.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed, sefaretnâmesi'nde Trianon Sarayı hakkında da mâlumat vermeyi ihmal etmemiştir.

'Bahçenin bir tarafında bir saray vardı ki, Teryanom derler. Saf tarafının bittiği mahalde ol saray ve bahçe tertib olunmuş. Gayet gönül açan bir saray. Bunu tertip tarzı, kendine mahsus olup üçer, dörder kat bina ederlerken, bunu yalnız bir kat bina etmişler. Bahçesi dahi öyle tanzim olunmuş ki tâbiri mümkün değil. Bunda dahi türlü türlü fıskiyeler ve şadırvanlar etmişler ki anlatılamaz. Cümleyi seyir ve temâşâ idüp yine kayığa binüp bu sefer nehrin sol tarafına doğru gittik' (Rado, 2010: 64)

diyen sefir sarayla ilgili gözlemlerini dile getirmiştir. Bundan başka Marly Sarayı'ndan da bahseden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi eserinde şu hususları kaydetmiştir:

'Ertesi günü haç şeklindeki, nehrin doğu tarafında bulunan Marly adındaki gönül açan muazzam sarayın ve güzelim bahçesinin temaşasına vardık. Öyle süslü bir keyif yeri müşahede olunmuştur ki, misli yok. Bahçenin tertip tarzı, bence hepsine tercih olunur. Öyle tertip etmişler ki, seyir eden de tabiatıyla ferahlık müşâhede olunur' (Safi, 2011: 88)

diyerek hayranlığını ifade etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da saray, devletin cihana açılan kapısı niteliğinde olduğu için son derece ihtişamlıdır. Bu durumun en açık örneği Klasik Osmanlı Diplomasi'sinin işlendiği merkez olan ve XVI. ve XVII. yüzyıl seyahatnamelerinde Avrupalıları kendisine hayran bırakan Doğu mimari unsurlarının bir meyvesi niteliğindeki Topkapı Sarayı'ndan, Doğu- Batı mimarisi sentezi bir eser olan Dolmabahçe Sarayı'na geçiştir.

A. Avrupa'da Tiyatro

Sefirler ve seyyahlar pek çok konuda malumat verirken Avrupa'daki tiyatro sanatını da unutmamışlardır; gerek sahne düzeni, gerek sahnelenen oyunlar ve gerekse oyuncular bakımından son derece ilgi odağı olan Avrupa tiyatrosunu eserlerinde yer yer anlatılmıştır.

Roma'da Amphithéâtre'ı görme fırsatı bulan Mehmed Rauf,

'Romalılar döneminde inşa edilen renkli Amphithéâtre denilen yani üstü açık gündüz tiyatrosu tarzında bir şey vardır ki büyük bir minare kadar kaddi ve etrafında dört kat locaları olup sûret-i binası kezalik müdevver ve ifrat ile vasi' ve duvarlarında kireç olmamasına rağmen taşlar birbirleri üzerine rabıtalı konulabildiğinden' (Asiltürk, 2000: 322,323)

bahsetmekte ve Amphithéâtre hakkında kısa bir malumat vermektedir.

B. Opera'ya Bir Bakış

Müzikli sahne sanatı anlamından Osmanlı'ya tafsilatlı bilgi veren ilk kaynak Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin sefaretnâmesidir. Çelebi, Paris'te gördüğü operayı büyük bir şaşkınlıkla karşılayarak bütün teferruatıyla anlatmıştır.

'...Paris şehrine mahsûs bir eğlence var imiş, şehrin kibarları, vasi' dahi ekseriya varır; kral bile ara sıra gelür imiş. Bir gün bizi, Mareşal da'vet eyledi. Anı seyre gidecek olduk ve ol saray Opâre yapılmış, rütbesine göre herkesin mahsûs oturacağı yerleri var. Kralın yanına oturduk...' (Polatçı, 2011: 258)

diyen Yirmisekiz Çelebi, Opera'yı anlatırken bugünkü anlamda protokolün varlığından da bahsetmiştir.

'Bizi kralın oturduğu yere götürdüler. Kırmızı kadife ile döşenmiş idi. Vasi Mareşal dahi gelmiş, yerinde otururdu. Her taraf erkek ve kadın ile başta başa dolmuş idi ve yüzden fazla çeşitli saz hazır idi. Akşama bir saat var idi. Her tarafı kapalı olmakta birkaç yüz balmumu ve billûr avizelerle hesapsız mumlar var idi. Ol mahal ziyade tekellüflü yapılmış olup cümle trabzanları ve direkleri ve dört yanı ve tavanı halkârî

olup ve gelen kadınlar ipekli kumaşlara ve cevahlere gark olmuş bulunup mumların alevinden öyle bir şaşkıncı parlaklık meydana gelmiş ki, tâbir olunamaz' (Rado, 2010: 53)

diyerek gördükleri karşısında şaşkınlıklarını dile getirmiştir:

'Önümüzdeki sazandelerin olduğu mahalde, işlemeli bir büyük perde asmışlardı. Tamam, yerleşildikten sonra birden bire ol perde kaldırılıp ardından bir büyük saray zuhur eyledi. Sarayın avlusunda oyuncular kendilerine mahsus elbiseleriyle ve yirmi kadar peri yüzlü kız pırıl pırıl taşlı elbise ve fistanlarıyla meclise tekrar parlıklar salup sazlarıyla dahi hep birden nağmeye giriştiler. Bir müddet raksolunup sonra opâreye başladılar. Bunun aslı bir hikâyeyi canlı göstermek. Her hikâyeyi bir kitap edüp basmışlar. Hepsi otuz kitap olmuş. Her birinin adı var. Her mecliste bir başka hikâyeyi henüz oluyormuş gibi gösterdiler'

diyen Mehmed Efendi, Opera ile ilgili gözlemlerini bizimle paylaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde I. Mahmud'un Avusturya'ya orta elçi olarak yolladığı Mustafa Hattî Efendi (Savaş, 1999: 36) ve Şehdî Osman Efendi (Polatçı, 2011b: 40-43) opera üzerinde kısa malumatlar vermektedir. Ayrıca 1797 yılında Avrupa'dan bir opera topluluğu gelmiş ve padişahın huzurunda ilk kez opera sergilemişlerdir. III. Selim'in Sırkâtibi Ahmet Efendi'nin Ruznâme adlı eserinde bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: *'...ertesini altıncı çahar-ı şenbih günü Topkapı'ya nüzul ve gice Topkapu'da Aga yerine opera nâm muzahref müla' abe-i çengiyane ve etvar-tefrancaneleri sohbetleri ve dimağı zükem eyliyen is ve pasları ve tüfenglen tezkarıyla eğlenildi'* (Ahmet Efendi, 1993: 248) denilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Batı sanatında önemli olan opera kültürü Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.

C. Hayvanat Bahçesi

Yirmisekiz Çelebi'nin Fransa Sefaretnâmesi'nde hayvanat bahçesinden bahsederken:

'karşı tarafta büyük binalar görünürdü. Oraya vardık. Meğer burası, vahşî hayvan sergisi ve Kuşhane imiş Önce bir mahalle vardık ki, kârgir küçük odalar yapup

sağlam demir parmaklıklar etmişler. Burada üç büyük arslan var idi ve birinde iki kaplan var idi ve diğer hücrelerde ayılar, kurtlar, tilkiler, karakulluklar ve maymunlar ve şebekler ve nice görmediğimiz şekli garip, biçimi acaip hayvanlarla dolu idi. Yeni Dünya'dan gelmiş bir nice hayvan gördük ki, turnakları geyik gibi ve gövdeleri sığır kadar var. Yünleri koyuna benzer. Gerdanları at gerdanı gibi yüksek, kulakları ve duruşu at gibi, lâkin başı ve ağzı, burnu, gözleri geyik gibi idi' (Rado, 2010: 86,87)

diyerek gözlemlerini tasvir etmiştir.

Londra'daki Regent's Park Hayvanat Bahçesi'ni anlatan yazarlardan biri de Ömer Lütfi'dir. Onun anlattıklarından, bu hayvanat bahçesinin bir kısmında eğitilmiş hayvanların bulunduğunu anlıyoruz. Seyyah, Ümit Burnu Seyahatnamesi'nin Londra başlıklı bölümünde; *“Mezkûr bağçe gayet vâsi olup devamında her bir hayvan mevcut idi.”* dediği hayvanat bahçesine birer şilin giriş ücretiyle girdiklerini belirtir. Hayvanat bahçesinin giriş kapısının yanındaki iki dükkânda hemen her türlü hayvanın yiyeceği satılmaktadır. Seyyah ilk önce aslanların bulunduğu mahalle gelir. Aslanların önüne bir koyun kellesi atılır koyun kellesini bir o yana bir bu yana yuvarladıktan sonra pençe darbesiyle paramparça ederler. (Asiltürk; 2000: 249,250)

Paris'in meşhur Boulogne Ormanı'nın Hayvanat Bahçesi bölümü Ahmet İhsan'ın üzerinde geniş olarak durduğu yerlerdendir. Burada hangi hayvanların bulunduğunu genel bir bakışla şu şekilde ortaya koyar:

'...maymunhâne, yarasahâne, Envâ'ı su kuşları, devekuşları, her türlü kuşu hâvi kuşhaneler, kümesler, ağıl ve kungurular müşahede olunur. Hayvanat Bahçesi'nin sağ tarafında düzenlenen bölümlerde zürafa, yabanatı, katır gibi hayvanların ahırları bulunur. Daha arkada tavşan, domuz, rengineyiği, yabankeçisi gibi hayvanların yuvalarıyla denizaslanlarının, balıkların doğal hayat ortamlarında yaşadığı akvaryum vardır. Ekvator bölgesi kuşlarının bulunduğu kısımla hayvanat bahçesi sona erer. (Asiltürk; 2000: 258)

D. Botanikteki Gelişmeler

Avrupa'ya giden sefirler "Tabiat Tarihi Araştırmaları Merkezi"ni dikkatle inceleyip bunlar hakkında bilgi vermişlerdir.

Çelebi Mehmed Efendi, ilk defa karşılaştığı Paris'teki botanik bahçesini çok ilginç bulmuştur.

'Geldik bahçeye... Tıp kitaplarında adı geçen ve yazılı ne kadar bitki var ise, toplamakta o derece ihtimam etmişler ki, Acem ve Özbek diyarında hâsıl olan nebatlardan getirip dikmişler ve Hint'ten, Çin'den bilhassa Yeni Dünya'dan(Amerika) o kadar ağaç ve nebatlar getirmişler ki, sayısı belli olmayan garip ve acip görülmedik ağaç ve ne batlar gördük ki, görmeyenlere tarif ve tavsif ile ifade mümkün değildir.' (Safi, 2011: 88)

'Paris şehrinin havası soğuk olduğu için Yeni Dünya nebatlarına uygun olmadığından limonluk gibi kışlık yerler yapıp etrafını cam çerçevelerle kuşatmışlar. Bunların altları boş olduğundan ocakları yapmışlar, şiddetli kışta Yeni Dünya havasına eş olacak kadar ateş yakarak hamam gibi alttan ısıtırlar. Sıcaklık ılık ve lazım geldiği derecede olsun diye sadece tezek yakarlar' (Polatçı, 2011a: 259)

sözleriyle Paris'teki sera uygulamasından bahsetmektedir.

Şerâfeddin Mağmûmi'nin Brüksel'deki botanik bahçesi hakkında verdiği bilgiler, farklı bir kurum ele alınmış olmakla birlikte diğer seyyahların botanik bahçeleriyle ilgili değerlendirilmelerine benzer. Brüksel Botanik Bahçesi, 1826'da özel bir ilim cemiyeti tarafından tesis edilmiştir. Bahçe dâhilinde, zeminin engebeli olmasından istifade edilerek küçük tepeler, göller ve dereler vücuda getirilmiştir. Bahçenin düzenlemesinde sadece botanik araştırmacılarının "*esbâb-ı istifâdesi*", "*tahsîl-i amelîyesi*" değil, ziyaretçilerin "*zevk-i rûhânîni ve inşirâh-ı derûniyesi*" de hesaba katılmıştır. İngiliz tarzına uygun olarak düzenlenen bahçedeki bütün bitkilerin yanına o bitkilerin adını, cinsini, özelliklerini belirten levhalar konulmuş; ayrıca ziyaretçilerin göz zevkini okşayacak düzenlemeler de yapılmıştır.(Asiltürk; 2000: 259)

E. Rasathane

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi eserinde rasathaneden bahsederken;

“Bu şehirde ölmüş olan Koca Kral bir Müneccimhane bina etmiş ve Kasin adında bir üstâd-ı kâmil için de bir rasatgâh yapmış, bir büyük kârgir kule binâ ettirmiş. Üç tabakadır ve her tabakasında müteaddit odalar var ki, yıldızları gözleyecek rasat âletleri ile dopdolu. Cerri eskal sanayine müteallik nice âletler, havasızlığı ve havayı tecrübe için âletler, suları yokuş yukarı çıkarmak için nice âletler ve dahi türlü garip sanatlara müteallik hesapsız âletler var ki, sayılır gibi değil”

diyerek rasathanenin tasvirini yapmıştır.

‘Hey’et ve hendese âletleri sayısız idi ve çelik kürsüler üzerinde küreler var idi ki, her birinin içine üç adam oturtmak kabil idi ve daha nice görülmedik yıldızlara müteallik âletler seyir ve temâşâ ilminden biraz haberi olan adam bu âletler ile kısa zamanda üstad olabilir.’ ‘Bu arada ay tutulması ve güneş tutulması bilmek için bir âlet icat etmişler. Birkaç daireden yapılmış ve etrafına rakamlar yazılmış, ay ve güneş de işaret olunmuş. Daireler döndürüldükçe saat akrebi gibi bir mil var, ucu akçe gibi yuvarlak, kâh güneşe, kâh aya uzanır. Aya uzandıkda bütün mü örter, eksik mi örter, her ne kadar iderse ‘filân ayda ay tutulacak ve şu kadar parmaktır’ (Rado, 2010: 84)

diyerek izlenimlerini dile getirmiştir.

Viyana’ya 1748’de elçi olarak gönderilen Hattî Efendi, karşılaştığı rasathaneyi ‘müneccimhâne’ olarak ifade etmiştir. Güneş tutulması hadisesini ve ‘müneccimhânelerinden olan ba’zı sanâyi’-i acîbe ve âsâr-ı garîbelerini temâşâ itdirmek için tenbîh-i çâsârî ile’ (Korkut, 2007: 135,138) davet edildiği rasathanede dikkatini en çok celb eden aletlerden birisi de yıldızları temâşâ eylediği teleskoplardır. Ayrıca rasathanede gerçekleştirilen deneyleri de gözleme imkânı bulan elçi, elektrik deneyini merak etmiş ve mekanik bir sistemle üretilen elektriğin birbirlerinin elini tutmuş olan birçok kişiyi çarptığını eserinde anlatmıştır.

Fransa'ya 1797 yılında giden ve orada beş yıl kalan Morali Seyyid Efendi de Paris'teki Rasathane'yi gezmiş, ay ve yıldızları teleskopla temâşa etme imkânı bulmuştur. Ali Efendi bu konudaki intibalarını şu şekilde dile getirmiştir.

'Mesfur Laland, ...Paris'in iki mahallinde olan müneccimhanelerinin nazırı olup seyrine tergib ve igra itmeğin mah-ı şerifin bedrinden evvel bir gece kadim olan müneccimhanesine varıldı... teleskop namında sepayeli büyük dürbinler mah-ı şerife nazar olunub içinde dağlar ve sahralar misillü hâyâlât müşahede olundu... hattâ zuhâl dahi vasat-ı semada rûnuma olmağla nazar olundukda necm-i Mübeccel-i zuhâl sini kadar izz ü cel ile dolunca bir hemvar elma gibi olub iki tarafının içi ziya ve nûrdan hali görülmüşdür ve'l- hâsıl tûlî bir halka menendidir ve beş aded nücûm-i zâhire ile müzeyyen ve mufahhamdır' (Kuran, 1994: 4)

diyerek rasathane ile ilgili gözlemlerini belirtmiştir.

IV. Sağlık Hizmetleri

Bilimsel düşüncenin katkısıyla Avrupa'da insanlar tabiatı tanımak ve onun üzerinde hâkimiyet kurmaya yardımcı olacak kurumların ortaya çıkması için çalışmışlardır. Tabiat tarihi, mekanik, tıp, fizik ve botanik alanlarında birçok önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu gelişmeleri Avrupa'nın çeşitli şehirlerine giden sefirlerin sefaretnamelerinden bulmaktayız. (Asiltürk, 2000: 548)

XIX. yüzyılda Avrupa'da sağlık hizmetleri mükemmel bir hale gelmiş, İngiltere ve Fransa sağlık hizmetlerinin ıslah edilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda öncülük etmiştir. Ayrıca XV. yüzyılda 'veba salgını' menfi etkilerinin halk üzerinde görülmesinden dolayı Osmanlı ülkesinden Avrupa'ya gelen seyyahların da bir süreliğine karantina altında tutulmalarına sebep olmuştur.

1. Karantina Uygulaması

Avrupa'ya giden elçiler gidecekleri ülkeye ayak bastıklarında ilk karşılaştıkları uygulama karantina olmuştur. Doğudan gelen herkes için uygulanan bu sistemin süresi kırk gündür. Avrupalılar, veba salgınına kontrol amacı ile bu sistemi katı bir şekilde uygulama taraftarı olmuşlardır. Zira veba salgını,

Avrupa’da yüzyıllar boyu çok sayıda insanın ölmesine sebep olmuştur. (Korkut, 2007: 56)

Yirmisekiz Çelebi Mehmed, karantina olayını anlatan sefirlerimizdendir.

‘...Karadan yolu olmamakla ertesi gün sabahın erken saatinde hazır ettikleri sefîneye bindik. İkinci vaktinde ineceğimiz yere vâsıl olduk. Bu milletin hastalıktan korkulan çok olmağla ol mahal bir boş yer olup, gelüp gidene olmadığı için kırantene etmeğe münasip görmüşler. Biz de gafletle gelmiş bulunduk. Geri dönmek müşkil olmağla bin türlü fikir ve mülâhazadan sonra sabretmekten gayri iyi bir tedbir bulamadık. Hele her ne hâl ise, kırk gün tamam oluncaya kadar ol sıkıntılı yerde kalındı. Kırantene tamam olunduktan sonra tayin olunan beyzâde henüz yanımıza gelmeyüp haber göndermiş ki: ‘Biz kendi hizmetlerine tayin ve memur olduk. Kralımız kendülerine selâm gönderip hoş geldiniz,’ demektedir.’(Rado, 2010: 17)

Mehmed Emîn Vâhid de Frengistan’a gireceği esnada Avusturya sınırlarında karantina uygulamasına tabi tutulmuştur. Bu uygulamayı bir Frenk âdeti olarak kabul eden sefir, bu uygulamaya maruz kalmaktan dolayı rahatsızlık duymamıştır. Bu durumda eşitlik prensibinden şaşılmadığını belirtmek isteyen elçi, ‘a’lâ vü ednâ ve bay u gedâ her kim olur ise olsun’ (Korkut, 2007: 60) diyerek bu uygulamada eşitlik prensibine dikkat edildiğini dile getirmiştir.

V. Avrupa’daki Şehircilik Anlayışı

1. Caddeler ve Sokaklar

Caddeler, sokaklar bir medeniyetin tarihi, kültürel ve sanatsal kimliğini yansıtan mahallerdir. Bu yüzden sefirler ve seyyahlar gezip gördükleri yerleri anlatırken cadde ve sokaklardan da bahsetmişlerdir.

Evliyâ Çelebi diğer seyyahların aksine Selanik’teki Yahudilerin dar sokaklarını anlatırken Yahudilerin koruma altında olmaları hasebiyle sokakların temizliğiyle görevli şahısların görevlerini yeterince ifâ edemediklerinden bahsetmiştir. Gayrimüslimlerin temizlik konusunda tavizkâr olduklarına değinen seyyah, bu durumun sebebini onların yıkanmamalarına bağlamıştır. Trakya’nın

Vize civarında küçük bir umumi hamam olduğunu bunun sebebinin o bölgede yaşayan Müslüman halkların evlerinde özel hamam olmasından kaynaklandığını ve çok fazla gayrimüslim olması sebebiyle umumi hamamın pek kullanılmadığını belirtmiştir. Kahire’de şekerçiler hamamı diye bilinen hamam bölgenin en temiz hamamı olmakla birlikte kurucusunun şartı gereğince bu hamama Yahudilerin, Rumların ve Kıptilerin girmeleri yasaklanmıştır. (Dankoff, 2010: 88)

Günümüz şehirlerinde cadde ve sokakların temizliğinden, çevrenin ağaçlandırılmasından ve hava kirliliğinin önlenmesinden bilindiği üzere belediyeler sorumludur. Osmanlı Devleti’nde de bu görevler genellikle subaşı, voyvoda, çöplükbaşı tarafından yapılmaktaydı. (Gedikli, 2002: 611)

İstanbul kaymakamına ve kadısına hüküm ki,

İstanbul sokaklarının bazı kaldırımları bozulub mürur ve uburda üsret çekildiği istima olunmağla ol makule bozuk olan kaldırımlar ne vechile tamir olunmaludur. Kimin hanesi ve dükkâni hizasında ise büyüüt ve dukâkin sahibleri mi tamir ederler. Nice olur Bu hususda tamam tefekkür ve tedbir idüb her ne vechile münasib ise muaccelen deri devletmedarıma arz u ilâm eylemen babında yazılmışdır.’ Fi evasıt 1111 (Refik, 1988b: 30)

Hükmünde ve diğer hükümde de görüleceği üzere kaldırımların onarılması, temizliğinin yapılması hususu sık sık tekrarlanmıştır.

‘İstanbul kadısına hüküm ki,

Hâlâ mahruse-i mezburede vaki olan Atmeydanını yılda bir kere merhum ve mağfurünle Sultan Beyazıd Han havlisin ayda iki kere süpürüb pak ve tathir ide gelmişler iken hâlâ zıkr olunan mahaller hayli zamandan beru süpürülmediği ilâm olunmagin buyurdum ki çöplük başısı vusul buldukda kadimden nevehile olıgelmiş ise yine ol vechile amel eyleyüp tayin olunan zimmilere zıkr olunan mahalleri süpürüb pak ve tathir idesin.’ (Mezbele subaşına virildi) Fi 26 Za 993 (Refik, 1988b: 66)

Pazar düzeni ile ilgili cezalandırmalar da dikkat çekicidir. Sadrazam, tebdil-i kıyafet pazarları gezmekte olup noksan gramlı ekmek imal eden ya da

ekmeği iyi pişirmeden satan fırıncının asılmasını emretmişti. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde esnafların işlerini doğru bir şekilde yapmasına dikkat edilmiş kurallara uyulmadığı takdirde katı yaptırımlar uygulanmıştır. (Gedikli, 2002: 612) Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi, Fransa'ya daimî olarak gönderilen elçilerden birisidir. Muhib Efendi Paris ile ilgili izlenimlerini anlatırken ilk gözüne çarpan hususu söylemeden edememiş ve sefirin bu sözü Paris'in güzelliğini gölgede bırakmıştır:

'Sokaklara güneş ışığı ve hava girmediğinden dolayı yaz günlerinde kokmaktadır'. (Safi, 2011: 97,110)

VI. Belediye Hizmetleri

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa seyahatinde, sokakların temiz ve düzenli oluşundan bahsetmiştir. Özellikle Lyon'da yaptığı sabah gezisini anlatırken *'Evvel-be-evvel bir arabaya binerek bir cevelan-ı sabahgâhi icra eyledik. Hem de bu cevelanı sabahleyin erkenden icra edişimiz ne isabet olmuş! Çünkü şehrin sokakları nasıl sulanıp süpürüldüğünü gördüm ki umûr-ı belediyece en mutena mesâildendir'* (Asiltürk, 2000: 217) ifadesinden de anlaşıldığı üzere Fransa'da belediyelerin, sokakların temizliği meselesine verdiği öneme dile getirmiştir. Yazarın anlatışına göre; önce, cadde ve sokaklar hortumlar vasıtasıyla hafifçe sulanır, akabinde, büyük süpürgelerle yollardan süpürülen çöpler bir kenara yığılırdı, sonradan çöpçüler tarafından bu süprüntüler başka bir çöp arabasına yüklenirdi. Sokak son kez bol su ile yıkanır, böylece akşama kadar yoldan toz kalkma ihtimali ortadan kalkardı. Ahmet Mithat seyahatnamesinde bu usulün pek çok Avrupa şehrinde yapıldığını ileri sürerek sokakların temizliği hususunda belediyelerin ne derece itina gösterdiğini anlamamızı sağlamıştır.

Sonuç olarak, sefirler ve seyyahlar Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ictimâî yaşamlarının değişmesinde son derece etkili olmuşlardır. XVII. yüzyıldan itibaren Batı'nın gerisinde kaldığını idrak eden Osmanlı Devleti,

Avrupa'ya gönderdiği sefirler aracılığıyla birçok alandaki gelişmelerden haberdar olmuş ve kendi ülkesinde tatbik etmiştir.

Sefirler ve seyyahlar gözlemleri esnasında dikkate şayan durumlarla karşılaştıkları gibi hoşnutsuz birtakım olaylar da yaşamışlardır. Örneğin, teşrifat sırasında gidilen ülkenin yöneticisinin huzuruna kabulde hangi devletin usulünün esas alınacağı konusunda pek çok sorun yaşanmıştır. Ayrıca Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed, ilk defa karşılaştığı karantina uygulamasına maruz kalmış, bu uygulama esnasında beklemekten dolayı rahatsızlığını dile getirmiştir.

Devlet tarafından, Batı'ya görevlerini ifa etmek için gönderilen sefirler, gözlemledikleri hadiseleri eserlerinde teferruatlı bir şekilde kaleme almayı ihmal etmemişlerdir. Bu sayede başta hükümdar olmak üzere Avrupa medeniyeti hakkında malumat edinmemiz sağlanmış ve var olan sosyal, kültürel ve bilimsel yenilik Osmanlı İmparatorluğu'na kazandırılmıştır. Bu durum sosyal bir yenilik olarak ifade edeceğimiz kadınların toplumda var olan etkinliklerini daha da artırmış, gözlemlenen sağlık uygulamalarında ilk defa karantina sistemi ülkemizde de uygulanabilirlik kazanmış, Avrupa rasathanelerindeki gelişmeler hakkında malumat veren sefirlerimiz, Osmanlı da astronomi ilminin gelişmesine öncülük etmiştir.

Söz konusu sefirler botanik ve hayvanat bahçelerini de gözleme fırsatı bulmuş ve bu mahaldeki farklı bitkilerin varlığına dikkat çeken sefirler, sera uygulaması hakkında malumat vermeyi de ihmal etmemişlerdir. Ayrıca Avrupa sarayları, kiliseleri ve tiyatro binalarını da inceleme fırsatı bulan sefirler, bu yapıların devasa ve ihtişamlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum var olan Osmanlı saraylarına yeni bir üslup ve tezyinât kazandırmıştır. Dolayısıyla Avrupa'daki gelişmeleri teferruatlı bir şekilde öğrenen Osmanlı Devleti, zamanla bu gelişmeleri uygulamaya koymuştur.

DİPNOTLAR

*Fransa'ya yaptığı seyahat esnasında bu maiyet içerisinde Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Sait Efendi de var olmakla birlikte seyahatleri dönüşünde İbrahim Müteferrika ile beraber matbaayı kurmuşlardır. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 56-57.

* Seyahatname ve sefaretname türündeki eserler gezi yazıları olmaları sebebiyle çoğunlukla kelime olarak birbirleri yerine kullanılmaktadır. Ancak iki eser türünün karakteristiği birbirinden oldukça farklıdır. Şevket Rado eserini "*Paris'te Bir Osmanlı Sefiri; Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa Seyahatnâmesi*" şeklinde ifade etmiş olmasına rağmen eser sefaretname türündeki eserlerin en güzel örneklerinden bir tanesidir. Bkz. Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri; Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa Seyahatnâmesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

* Ev ev.

* Trianon.

* Altın yaldızlı oyma.

* Louis XIV.

* Rasathane (Observaire de Paris).

*J. Cassini, (1677-1756) Dünya kürelerini bulan meşhur astronom. Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, seyahati esnasında Paris'te o sırada Rasathane müdürü olan Cassini ile görüşmüş ve kendisine Türkiye'deki zic ve usturlaplardan da söz etmiştir. Bkz. Feza Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006.

* Gözlem Evi.

* Mekanik.

* Astronomi.

* Karantina.

KAYNAKÇA

Ahmet Efendi, *Ruznâme: III. Selim'in Sirkâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, (Yay. Haz. Sema Arıkan), TTK, Ankara 1993; 426 ss.: 9751605318.

Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Yayınları, İstanbul 1988; 155 ss.: 9757658006.

Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1185)*, Enderun Yayınları, İstanbul 1988; 240 ss.: 9757658022.

Ali İbrahim Savaş, *Mustafa Hattî Efendi Viyana Sefaretnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; 172 ss.: 9751610052.

Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000; 591 ss.: 9756963743.

Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994; 330 ss.: 9753891369.

Erdem Yücel, *Topkapı Sarayı ve Harem*, Anadolu Turizm ve Tanıtım Yayınları, İstanbul 2009; 96 ss.: 9786054082094.

Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992; 320 ss.: 9751604576.

Feriha Karadeniz, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış*, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.5, Ankara 1999; 9200 ss.: 975678203X.

Fethi Gedikli, Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; 8000 ss.: 9756782625.

Feza Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 2006; 13033123.

Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007; 254 ss.: 9789944275019.

Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2005; 160 ss.: 9789757362739.

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri*, OTAM, C. 7, Ankara 1997; 338ss.: 1019-469X.

Muhammet Safi, *Osmanlı Wikileaks Raporları*, Ural Yayıncılık, İstanbul 2011; 240 ss.: 9786058868342.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010; 598 ss.: 9789750804341.

Nureddin Gemici, *Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle XVII. yüzyılda Kadınlar*, TYB AKADEMİ Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Matbaa, Ankara 2011, Sayı: 2; ss.: 9789750804341

Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi: Opera San'atı İle İlk Temaslarımız*, Maarif Basımevi, 1959.

Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010; 252 ss.: 97550818790.

Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri; Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010; 108 ss.: :9754588155.

Türkan Polatçı, *Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-1758)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011; 102 ss.: 9789751624000.

Türkan Polatçı, *Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin Önemi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.2., Çankırı 2011; 263 ss.: 13093738.

Yücel Akat, *İstanbul*, Keskin Color Kartpostalcılık, İstanbul, 2009; 128 ss.: 9756691204.

Zekeriya Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Nobel Yayınları, Ankara 2009; 218 ss.: 9755911847.